

Gabriël Metsustraat 6, Amsterdam

Klaas A.D. Smelik

Kde domov muj – ‘Waar is mijn thuis?’ Het begin van het Tsjechische volkslied is een passende opening voor deze bijdrage over de joodse vrouw die in het bovenhuis Gabriël Metsustraat 6 te Amsterdam woonde, en die – ondanks haar vroegtijdige dood in 1943 – door haar dagboeken en brieven voortleeft: Etty Hillesum.

Op Etty Hillesums geboortehuis aan het Molenwater in Middelburg is een plaquette aangebracht met daarop een inscriptie die een antwoord biedt op de vraag waarmee deze bijdrage begon. Het is een citaat uit haar dagboek: ‘Op iedere plek van deze aarde is men “thuis”, wanneer men alles in zich draagt.’

Het is niet te verwonderen dat Etty Hillesum zich overal thuis voelde, want veel kans om te wortelen heeft zij als jong kind niet gehad. Wegens zijn gehoorprobleem wisselde vader Hillesum met regelmaat van de klok de ene aanstelling als leraar Klassieke Talen met de andere: Middelburg, Hilversum, Tiel, Winschoten en ten slotte Deventer. Etty was tien jaar oud toen haar vader eindelijk de juiste werkomgeving had gevonden en zij naar de stad van Geert Grote verhuisde.

Ook tijdens haar studententijd in Amsterdam wisselde Etty Hillesum voortdurend van adres, totdat zij in maart 1937 kwam inwonen bij de weduwnaar Han Wegerif, die haar een kamer aanbood in zijn bovenhuis Gabriël Metsustraat 6 in Amsterdam. Het was de bedoeling dat zij voor hem het huishouden zou bestieren, maar de twee kregen een liefdesrelatie – ondanks het grote verschil in leeftijd: ‘Pa Han’ was in 1879 geboren, Etty in 1914.

In tegenstelling tot het ouderlijk huis in Deventer, waar de chaos haar naar buiten dreef, bood de Gabriël Metsustraat 6 Etty Hillesum eindelijk een echt thuis, een plek waar zij graag was en kon openbloeien. Dit was ook de plaats waar zij de dagboeken schreef, die haar postuum een wereldwijde bekendheid hebben gegeven.

Laten wij aan de hand van deze dagboeken het bovenhuis aan de Gabriël Metsustraat 6 verkennen, zoals Etty Hillesum deze woning heeft ervaren in de jaren 1941 en 1942. Jammer genoeg is het pand sindsdien volledig verbouwd, zodat van de oorspronkelijke inrichting niets bewaard is gebleven. Alleen een schild naast de deur herinnert eraan dat Etty Hillesum in 1941 en 1942 hier haar dagboeken heeft geschreven.

HAAR KAMER

Op de tweede verdieping van het herenhuis had Etty Hillesum haar **kamer**, volgens haar vriendin Johanna (in de dagboeken: Jopie) Smelik was het maar een pijpenla. Er stonden een divanbed, een bureautafel, een stoeltje, een wit tafeltje en aan de muur waren boekenplanken bevestigd plus een reeks foto's, waarbij een portret van de jonge Stalin opvalt. Ook Etty Hillesum betitelt in haar dagboek haar kamer als klein, maar voor haar is hij niettemin van grote betekenis. Op zondagochtend 5 april 1942 schrijft zij: 'Al drie jaar leef ik in deze kamer, ik ben dankbaar voor iedere dag, dat ik er leef en werk.'

HET VERTROUWDE BUREAU

De centrale plaats in haar 'kleine kamer' werd ingenomen door Etty Hillesums 'vertrouwde bureau'. Dit was haar favoriete plek en zo zien wij haar ook afgebeeld op een foto uit 1939: starend naar het raam met uitzicht op het Museumplein, de rechterarm onder haar kin, de linkerhand op een opengeslagen boek. Geen zware bureaustoel, maar een bescheiden krukje. Een tafelkleed op het bureau met enkele mappen erop en aan de rechterkant mokken en een stapeltje boeken. Een slordig bureau noemt zij het en ze neemt zich voor om het op te ruimen.

In de dagboeken groeit haar bureau uit tot een symbool van een vredig leven te midden van de grote denkers wier werken zij las – in een toenemend contrast met de dagelijkse werkelijkheid van dreiging en

vervolgung. Etty Hillesum wordt zich steeds meer bewust dat er een tijd zal komen waarin zij niet meer aan haar bureau zal zitten lezen en schrijven, maar waarin zij zal blootstaan aan ongekende ontberingen in een gevangenenkamp. Zij oefent zichzelf om van haar geliefde bureau afscheid te nemen en de nieuwe fase in haar leven te aanvaarden, ook zal bij haar – eenmaal in kamp Westerbork aangekomen – het verlangen naar dit bureau blijven bestaan. In een brief aan haar huisgenote Maria Tuinzing schrijft zij vanuit het doorgangskamp: ‘En groet je m’n lieve bureau, de beste plek op deze aarde?’

HET RAAM

Juist het raam speelt een belangrijke rol in de kleine kamer. Etty Hillesum kijkt vaak naar buiten, naar wat toen het IJscubterrein heette, en naar het Rijksmuseum in de verte. Een bijzondere band bouwt zij op met de bomen achter het raam, en met één boom in het bijzonder, ‘die ene boom, die van mij privé is’. Op zekere dag werden zijn takken gekapt, wat bij Etty Hillesum de volgende, voor haar zo typerende reactie oproept: ‘Ik dreigde één ogenblik sentimenteel te worden, toen de takken gekapt werden. En één ogenblik was ik heel zwaar treurig. En toen wist ik meteen weer: het nieuwe landschap, dat er ontstaat, zal ik weer op zijn manier liefhebben.’

HET MAROKKAANSE MEISJE

Aan de muur van haar kamer hingen verschillende foto’s, maar ook een plaat die haar bijzonder dierbaar was: een poster met het portret van een Marokkaans meisje. Zo belangrijk was deze plaat voor haar dat hij na de oorlog bij het ontruimen van haar kamer bewaard is gebleven en zich nu in het Joods Historisch Museum bevindt. Wij zien een meisje in Marokkaanse dracht, met zware oorbellen en versierde hoofddoek, die in de verte staart ‘met haar donkere blik, die sereen is en dierlijk tegelijkertijd’.

DE SERRE

Etty Hillesum had weliswaar slechts een kleine kamer, maar zij kon gebruik maken van de rest van het bovenhuis: haar kamer was meer een plaats om zich in alle rust terug te trekken dan om daar steeds te verblijven. Een favoriete plek bood de serre. Hier kon zij lezen in gezelschap van Pa Han en genieten van de zon, wanneer de ramen openstonden. Op voorwaarde natuurlijk dat de zon scheen. Want in de winter was de serre koud, iets waarover zij met regelmaat in haar dagboek klaagt. Maar dan is er de gashaard die de woonkamer verwarmt en tot een aangename plaats maakt. Zij vertoeft daar in de winter graag om te lezen, terwijl Pa Han achter de krant zit en zijn sigaar of pijp rookt. Een huiselijk huwelijksleven dat Etty Hillesum voor zichzelf niet ziet zitten, maar haar soms toch aantrekt. Zal zij dit beschermde leven opgeven om haar nieuwe vriend Julius Spier in het concentratiekamp te volgen als het zover is? Zij verwachtte namelijk dat Spier als Duitse jood eerder een oproep zou krijgen dan zij als Nederlandse. Uiteindelijk zal Etty Hillesum in kamp Westerbork terechtkomen, terwijl Julius Spier aan een **ziekte** overlijdt, juist voordat de Gestapo hem komt ophalen.

DE BADKAMER

Op dezelfde verdieping lag de gemeenschappelijke badkamer, waarvan Etty Hillesum volop gebruik maakte – niet alleen om zich te wassen, maar ook om te lezen en in haar dagboek te schrijven. Zo bezette zij geregeld een half uur lang de badkamer voor doeleinden waarvoor zij evengoed haar kamer had kunnen gebruiken. Echter niet zonder reden, want juist in de badkamer kwam zij op verhelderende inzichten, zoals zij opmerkt wanneer een passage van haar favoriete auteur Rainer Maria Rilke voor haar een nieuwe betekenis krijgt als zij die in de badkamer leest: ‘M’n beslissendste momenten beleef ik nog steeds in de badkamer.’ Haar vriend en therapeut Julius Spier merkt hierover snedig op: ‘Sie werden sich wohl nicht sehr gut waschen, wenn Sie sich alle solche Sachen ausdenken müssen.’ (‘U zult zich wel niet erg goed wassen, wanneer u al dit soort zaken moet uitdenken.’) Onder Spiers in-

vloed komt Etty Hillesum nog tot een andere activiteit in de badkamer: zij leert knielend bidden op de ruwe bruine kokosmat, die op de vloer ligt. Knielend bidden is voor Etty Hillesum een nieuwe ervaring; zij heeft dit niet meegekregen vanuit haar joodse achtergrond, zoals zij zelf opmerkt. Zij vond het eerst heel eng om te doen, maar als het dan toch voor haar een gewoonte is geworden, wil zij een novelle schrijven over 'het meisje, dat niet knielen kon'.

DE BLOEMEN IN HUIS

Etty Hillesum omringde zich graag met bloemen: op het witte tafeltje, op het bureau, overal moesten bloemen een tegenwicht bieden voor de sombere tijden van oorlog en bezetting. Veel mensen begrepen haar niet: 'Hoe kun je nu nog aan bloemen denken?' Maar toch gaat zij met blaren op haar voeten (joden mochten niet meer van het openbaar vervoer gebruik maken) door de stromende regen op zoek naar een bloemenkar om een grote bos rozen te kopen. Zij merkt op: 'En daar staan ze. Ze zijn net zo werkelijk als al de ellende, die ik op een dag meemaak.' Zij wil zich niet door de maatregelen van de bezetter laten hinderen in haar vreugde om de schoonheid van het leven – ondanks alles.

DE JASMIJN

Op 1 juli 1942 merkt Etty Hillesum een jasmijnstruik op die aan de achterkant van het bovenhuis te zien is. Zij noteert verbaasd: 'Hoe is het toch mogelijk mijn God, hij staat daar ingeklemd tussen de vervelozе muur van de achterburen en de garage. Hij kijkt heen over het platte donkere modderige dak van de garage. Tussen dat grauw en dat modderige donker is hij zó stralend, zo ongerept, zo uitbundig en zo teer, een overmoedige jonge bruid, verdwaald in een achterbuurt. Ik begrijp niets van die jasmijn. Dat hoeft je ook niet te begrijpen. Men kan nog best in deze twintigste eeuw in Wonderen geloven. Dit is een wonder. En ik geloof in God, ook als de luizen me binnenkort hebben opgevreten in Polen. Die jasmijn, ik ben sprakeloos over die jasmijn. Hij staat er al heel lang, maar nu pas begin ik sprakeloos over hem te worden.'

Vanaf dat ogenblik schrijft zij regelmatig over de jasmijn, die haar bijzonder fascineert. Het contrast tussen de grauwe en modderige omgeving en de stralende schoonheid van de jasmijn houdt haar bezig: hoe is het mogelijk dat de jasmijn haar ongereptheid behoudt in zo'n omgeving? Maar op zondagochtend 12 juli 1942 schrijft zij: 'De jasmijn achter mijn huis is nu helemaal verwoest door de regens en stormen der laatste dagen, haar witte bloesems drijven verstrooid in de modderige zwarte plassen op het lage dak der garage. Maar ergens in mij bloeit die jasmijn ongestoord verder, net zo uitbundig en teder, als ze altijd gebloeid heeft. En ze verspreidt haar geuren rond de woning, waar jij huist, mijn God. Je ziet, ik zorg goed voor je. Ik breng je niet alleen mijn tranen en bange vermoedens, ik breng je op deze stormachtige, grauwe Zondagochtend zelfs geurende jasmijn.'

Er rest van de plant niet meer dan 'haar witte bloesems [die] verstrooid drijven in de modderige zwarte plassen op het lage dak der garage'. Het ligt voor de hand om hier een verband te zien tussen de verwoeste jasmijn en het lot van het volk waartoe Etty Hillesum behoort. Maar ondanks het feit dat zij weet dat zij en haar volk ten dode zijn opgeschreven, blijft de jasmijn in haar bloeien en brengt zij aan haar God geurende jasmijn.

Op 5 juni 1943 gaat Etty Hillesum voor de laatste keer de steile trap af, die van het bovenhuis naar de voordeur leidt. Zij was in 1942 in het kader van haar functie bij de Joodse Raad al verschillende keren in kamp Westerbork geweest om daarna weer naar Amsterdam terug te keren, maar ditmaal trekt zij voorgoed de deur van de Gabriël Metsustraat 6 achter zich dicht. Want een maand later, op 5 juli 1943, vervalt haar aanstelling bij de Joodse Raad en wordt zij in kamp Westerbork een gevangene zonder privileges.

Etty Hillesum had voorzien dat er een dag zou komen, waarop haar vertrouwde bureau voor haar onbereikbaar zou worden. Daarom had zij vóór haar vertrek haar huisgenote Maria Tuinzing een stapeltje

schoolschriften overhandigd met de woorden: ‘Als ik niet meer terugkom, breng dit dan aan de schrijver Klaas Smelik – hij moet mijn dagboeken publiceren.’ Daarmee vertrouwde zij de woorden die zij in het bovenhuis van de Gabriël Metsstraat 6 had geschreven, toe aan haar vriend (mijn vader) Klaas Smelik om komende generaties ervan te overtuigen dat een betere wereld mogelijk is, als wij de haat in ons hart uitroeien. Zo wilde zij iets doen voor het nageslacht, zoals zij zelf schreef: ‘Ik zou lang willen leven, om het later alles tòch nog eens te kunnen uitleggen en als me dat niet vergund is, welnu, dan zal een ander het doen en dan zal een ander mijn leven verder leven, daar waar het mijne is afgebroken en daarom moet ik het zo goed en zo volledig en zo overtuigd mogelijk leven tot de laatste ademtocht, zodat diegene, die na mij komt niet helemaal opnieuw hoeft te beginnen en het niet meer zo moeilijk heeft. Is dat ook niet iets doen voor het nageslacht?’